

Gündem no.8

Haziran 2021

Hazırlayan: Jale Minibaş-Poussard

Para, Banka ve Tasarruf: Zihnimizdeki Temsilleri

Para, banka ve tasarrufun insanların zihninde nasıl temsil edildiğine dair incelemeler, ekonomik psikolojide kapsamlı bir araştırma alanıdır.

Jale Minibaş–Poussard, Haluk Baran Bingöl, Christine Roland–Lévy, Erkin Diyarbakırlıoğlu ve Tutku Seçkin Çelik¹ tarafından gerçekleştirilen araştırma, para, banka ve tasarrufla ilgili değişen algı ve öncelikleri göz önüne sererken, kriz dönemleri, değişen sosyoekonomik dinamikler ve koşullar ile bağlantılı olarak 1999–2017 dönemi Türkiye’si için kapsamlı bir analiz sunuyor. Bu dönem içinde beş yılda (1999, 2001, 2007, 2015, 2017) maaşlı çalışanlar, serbest meslek sahipleri ve küçük/orta ölçekli işletme (KOBİ) sahiplerinden toplanan verilerin analizi ile ekonomist olmayanların para, banka ve tasarrufa yönelik sosyal temsilleri karşılaştırmalı olarak inceleniyor. Çalışmanın odak noktası, bireysel serbest çağrışımlara dayalı olarak ekonomi uzmanı olmayan kişilerin para, banka ve tasarruf üzerindeki sosyal temsilleri.

İncelenen dönemin öncesi ve başını öncelikle hatırlayabiliriz. 1990’lar Türkiye için çoğunlukla uzun bir ekonomik durgunluk dönemi olmuştur. Kişi başına düşen GSYİH ortalama %1,5 oranında büyürken, yıllık enflasyon 1990’ların başında yüzde 60 ila 65 civarında iki haneli seviyelerde kalırken, 1999 istikrar programının başlatılmasından önce yüzde 80’e ulaşmıştır (Ertuğrul ve Selçuk, 2001). Kontrolsüz tüketim patlaması nihayetinde aşırı borçluluğa ve finansal sistem için kırılmalıklara neden olmuştur (Eichengreen, 2001). Ayrıca, TMSF’ye (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) göre, 1990’ların başından itibaren, 25 bankacılık kurumu, nüfuzlu sahiplerinin geniş çaplı hortum operasyonları nedeniyle çökerek halka 60 milyar dolar borç ile ülkeye 2001’de siyasi çalkantıların yaşandığı bir dönemde derin bir ekonomik krizi bırakmıştır (Sayıştay, 2013). Para temsilleri, incelenen dönemlerin ekonomik özelliklerini yansıtmaktadır. Örneğin, tam da Türkiye tarihinin en kötü ekonomik krizini yaşadığı 2001 yılında, “borç” çağrışımı merkezci temsiller arasında yer almaktadır.

2000’ler çoğunlukla Türkiye’nin politik–ekonomik sahnesinin değiştiği ekonomik toparlanma yılları olarak görünüyor. Önemli doğrudan yatırımlar, nakit ve hedge fon girişleri ve en önemlisi nakit fonların bolluğu göz önüne alındığında, özellikle 2007 “belle époque” olarak tanımlanabilir (UNCTAD, 2019). Bu, 2007’de banka temsillerinde istisnai olarak olumsuzluğun bulunmamasının bir açıklaması olabilir. Ancak 2008 küresel krizinin resmen tanınmasının ardından, Lehman Brothers’in iflasını ilan etmesiyle birlikte, Türkiye’de krizin etkileri konusunda kamuoyunda bir tartışma yaşandı: krizin etkilerinin boyutunun az olduğu genel kabul görünürken bu görüşe karşı çıkan ekonomistler oldu. Ancak bu çalışma gösteriyor ki 2015 ve 2017 yıllarında banka temsillerinde olumsuzluklar yeniden önem kazanmıştır.

¹ 10.5281/zenodo.3940472

Paraya ilişkin sosyal temsiller içinde, gücün önemli bir yeri olduğunu ortaya koyan önceki çalışmalarla uyumlu olarak, para açıkça bir güç aracı olarak temsil edilmektedir (Kirchler, 2007; Roland-Lévy vd., 2010; Tichit, 2017). Jodelet'e (1993) göre, bir sosyal temsil "gerçekliğin yorumlanması sistemi olarak çalışır, dünyayla ilişkimizde bir kılavuz görevi görür...". İncelenen beş dönemin her birinde, para temsillerinin merkezinde güç yer almaktadır. 2007 yılından itibaren, güç kavramından bağımsız olarak ortaya çıkan diğer bir temsil, paranın satın alma gücünü sağlayan bir araç olarak görülmesidir. Aslında, 2017 araştırmasındaki para çağrışımlarında yaşam hedefi temsili oldukça dikkat çekicidir. Son iki dönemde ortaya çıkan çağrışımlar arasında prestij, itibar ve saygı da yer alır.

2007 ve 2015 yıllarında ortadan kalktıktan sonra, paranın "borç" çağrışımı 2017'de geri dönmektedir ve bu, en azından kısmen, diğerlerinin yanı sıra, yüksek enflasyon ve kronik işsizlik nedeniyle hane halkları arasında mali sıkıntıların yeniden ortaya çıkmasına bağlanabilir. Özellikle son dönemde paranın sosyal temsillerinde şu yansımalar kendini göstermektedir: **rüşvet, soygun, dürüst bir insan için kazanılması imkansız, piyango, miras, sınıf ayrımcılığı, pislik/kirli, sömürü, savaşlar.**

Bu olumsuzluk, banka sosyal temsillerinde daha da belirgin olarak ortaya çıkmıştır; rüşvet, tefeci, borç tuzağı, sömürü, çağdaş/meşru rehinci gibi çağrışımlar merkezde yer almaktadır, kalpazanlık, sömürü, iflas etmiş bankalar gibi çağrışımların ise frekansı daha düşüktür. Kötüleşen ekonomik parametreler, özellikle yükselen enflasyon ve faiz oranları karşısında bireysel tasarrufları eriten hortumcu özel bankaların devlet tarafından devralınması ve yaygın yolsuzluk sorunları sonrasında, sıradan kişilerin bankalara yönelik olumsuz görüşlerinin temsillere yansıdığı görülmektedir. Türkiye'nin bankacılık ve finans sistemiyle geçmiş kötü tecrübesini unutmamalıyız. 1980'lerde, büyük miktarlarda nakit toplayan ve borç veren "bankerler" sonunda ciddi bir krize yol açmışlardı. En popüler dava, haftalar içinde buharlaşan yarım milyondan fazla vatandaştan 2,5 milyar dolar elinde bulunan ünlü "Banker Kastelli" Cevher Özden hakkındaydı (Adaklı, 2009; Atiyas, 1990; Aybar ve Lapavitsas, 2001).

Para ve banka yanı sıra tasarruf, çalışmada bir başka önemli bir unsur ve sonuçlar tasarrufun gelir veya davranışla yakın bir ilişki olduğunu ortaya koyan Minibas–Poussard vd. (2018) çalışmasının sonuçlarıyla örtüşüyor. Tasarrufun “zor” veya “çok zor” hatta “imkansız” olduğu çağrışımları merkezde yer alıp tasarruf engellerini açıkça yansıtıyor. 2001 krizi sonrasında yapılan yapısal ve sistemsal müdahaleler ve düzenlemeler, 2003 yılından itibaren ulusal tasarruflarda sürekli bir büyüme sağlamış, ancak 2008–2009 yıllarında sona ermiş ve negatif bir büyümeye dönüşmüştür (TÜİK, 2017).

Araştırmanın bir diğer önemli ancak tartışmalı bulgusu, incelenen son iki dönemde tasarruf ve bankalar arasındaki bağlantılarla ilgilidir. Banka temsilleri yolsuzlukla ilişkilendirilse de, tasarruf oranlarında artış vardı. 2015 yılında banka mevduatlarındaki artış ve ülke çapında bireysel varlık ve tasarrufların resmi finans kurumlarına aktarılmasına yönelik kampanyalar bu dönemlere denk gelmektedir. Türk ekonomisinde altın ve dövize (özellikle Euro ve Dolara) yatırım çok yaygın olmuştur (Hamarat ve Özen, 2015); bu özellikle yüksek enflasyon oranlarına ve Türk lirasındaki istikrarsızlık ve güvensizliğe karşı bir güvenlik önlemi olarak görülebilir. Araştırmada, bu yatırım araçlarına ilişkin öne çıkan çağrışımlar, Türkiye ekonomisinin son dönemde artan oynaklığı bağlamında değerlendirilebilir.

Ocak 2005’te Türk Lirasının altı sıfır silinerek Yeni Türk Lirası olarak yeniden tanımladığını hatırlayabiliriz. Göreceli parasal istikrar ve para biriminin imajını iyileştirmeyi amaçlayan 2005 reformu, ekonomi ile uğraşmayan kişilerin algısında önemli bir farklılık yaratmamıştır (Amado vd., 2007). 2005 döneminde gerçekleştirilen çalışmada ne de daha yakın dönemde bu dönüşümle ilgili bir ilişki bulunmuştur.

Sonuç olarak, farklı ekonomik dönemlerin özelliklerinin para, banka ve tasarrufa ilişkin sosyal temsillere yansıdığını söyleyebiliriz. Çalışmada, son dönemde bankalar çağdaş tefeci olarak görülmüş, para ise güç, prestij ve itibarın sembolü olarak yansıtılmıştır. Paranın çok çalışarak elde edilemeyeceği ve tasarrufun sıradan insanlar için zor olduğu görüşü bir imkansızlık tablosu ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik gelişme ve yeni teknolojilerdeki ilerlemelerle ilgili olumlu çağrışımlar, çevrimiçi veya mobil bankacılık kullanımı ve giderek daha popüler olan kolaylaştırılmış ürün ve hizmetlerle ilgili temsillerde kendini göstermektedir. Uzun vadeli varlığı vurgulayan kişisel emeklilik ile para ve tasarrufların gelecekteki servet ve refah ile ortak ilişkisi, katılımcıların uzun vadeli düşünme konusundaki farkındalıklarına işaret etmektedir.

Sosyal temsiller, ekonomik ajanların gerçeği yorumlama, anlam verme araçları olarak hem sosyoekonomik gerçekleri yansıtır, hem de karar almada çerçeve oluştururlar. Bu nedenle yoksullaşma, iş güvencesizliği ve sosyal dışlanma ile ilgili sorunlar için ekonomik politikalar gerekli ama yeterli değildir. Toplumun bunlara inancı ve bunları uygulamak için katılımı, ancak bu politikaların etkin olabilmesini sağlar.

Referanslar

Adakli G (2009) The process of neoliberalization and the transformation of the Turkish media sector in the context of the new media architecture. In: Harrison J and Wessels B (eds) *Mediating Europe: New Media, Mass Communication*. New York, NY: Berghahn Books, pp.286–318.

Amado S, Tekozel M, Topsever Y, Ranyard R, Del Missier F and Bonini N (2007) Does '000,000' matter? psychological effects of Turkish monetary reform. *Journal of Economic Psychology*28(2): 154–169.

Atiyas I (1990) The private sector's response to financial liberalization in Turkey: 1980–82. In: Aricanli T and Rodrik D (eds) *The Political Economy of Turkey*. London: Palgrave Macmillan, pp.132–156.

Aybar S and Lapavitsas C (2001) The recent Turkish crisis: another step toward free market authoritarianism? *Historical Materialism* 8(1): 297–308.

Eichengreen B (2001) Capital account liberalization: What do cross-country studies tell us? *The World Bank Economic Review* 15(3): 341–365.

Ertugrul A and Selcuk F (2001) A brief account of the Turkish economy, 1980–2000. *Russian & East European Finance and Trade*37(6): 6–30.

Hamarat B and Ozen E (2015) Türkiye'de tasarruf tercihlerini etkileyen değişkenlerin kanonik korelasyon analizi ile belirlenmesi. *Journal of Life Economics*2(1): 47–74.

Jodelet D (1993) Indigenous psychologies and social representations of the body and self. In: Kim U and Berry JW (eds) *Indigenous Psychology Vol. 17*. London: Sage, pp.177–192.

Kirchler E (2007) *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. New York, NY: Cambridge University Press.

Minibas-Poussard J, Bingol HB and Roland-Lévy C (2018) Behavioral control or income? an analysis of saving attitudes and behavior, credit card use and buying on installment. *Revue Européenne de Psychologie Appliquée*68(6): 205–214.

Minibas–Poussard J, Bingol HB, Roland–Lévy C, Diyarbakirlioglu E and Seçkin–Çelik, T (2020) Money, Banks, And Savings: A Comparative Analysis Of Turkish Laypeople’s Social Representations Over Five Periods (1999–2017). International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences Volume: 10, Issue:1, pp. 53–77

Roland–Lévy C, Pappalardo–Boumelki F and Guillet E (2010) Representation of the financial crisis: effect on social representations of savings and credit. The Journal of Socio–Economics39(2): 142–149.

Sayistay, (2013) Tassarruf mevduatı sigorta fonu 2012 yılı denetim raporu.

Tichit A (2017) Social representations of money: contrast between citizens and local complementary currency members. Études et DocumentsNo.14, CERDI.